

DE ROL VAN BANKEN IN DE TRANSITIE NAAR EEN DUURZAME ECONOMIE

& een ode aan de fantasten en de dromers

Kinanya Pijl*

Nederlandse banken hebben een wereldwijde impact op mens en milieu door de ondernemingen en projecten die ze financieren. Hoe kunnen we ervoor zorgen dat bankfinanciering bijdraagt aan een sociaal en ecologisch duurzame economie? Ik betoog dat de sleutel ligt in een herinterpretatie van de rol van banken in onze maatschappij.

Het reguleren van duurzaam bankieren

Nederlandse banken financieren bedrijven over de hele wereld. In de hele productieketen injecteren zij geld, van palmolieboeren in Indonesië, cacao-boeren in Ivoorkust, de transportbedrijven die deze grondstoffen vervoeren, de bedrijven die deze grondstoffen verwerken in shampoo en chocola tot aan de supermarkten waar je deze producten uiteindelijk koopt. De bedrijven die banken financieren kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan de gemeenschap, maar kunnen ook grote schade aanrichten aan hun werknemers, lokale gemeenschappen, biodiversiteit, dieren en het klimaat. Doordat banken voorwaarden voor financiering kunnen stellen, kunnen zij stimuleren of zelfs afdwingen dat hun klanten maatschappelijk verantwoord ondernemen. Hierdoor kunnen banken een belangrijke regulerende functie vervullen in het wereldwijde streven naar een duurzame economie.

Sinds 2018 staat *sustainable finance* hoog op de agenda van de Europese Unie. Desondanks zijn Europese banken niet wettelijk verplicht om ervoor zorg te dragen dat de bedrijven die ze financieren geen mensenrechten schenden of milieu- en klimaatschade aanrichten. In plaats van in te zetten op bindende wettelijke normen, vertrouwt Europa primair op de markt om niet-duurzame bedrijfspraktijken aan te pakken. Bank worden opgeroepen om meer en betere informatie te verstrekken over hun impact op mens en milieu door middel van de bedrijven die ze financieren, zodat het marktmechanisme het bankwezen – en daarmee ook het bedrijfsleven dat zij financieren – in een maatschappelijk optimale richting kan sturen. Wanneer banken rapporteren over hun impact op mens en milieu, kunnen bijvoorbeeld zakelijke klanten en investeerders beter geïnformeerde beslissingen nemen. Deze marktpartijen kunnen duurzaam gedrag belonen door zaken te doen met duurzame banken en door niet langer zaken te doen met niet-duurzame alternatieven.

De beperkingen van transparantie

Het is belangrijk de beperkingen van deze transparantiedreven benadering niet uit het oog te verliezen. Juist omdat verantwoord ondernemen vrijwillig en marktgedreven is, zullen banken dit alleen doen voor zover het winstgevend is. Dwingende maatregelen van overheidswege maken het naleven van normen gericht op de bescherming van mens en milieu een voorwaarde voor het doen van zaken. De marktgedreven benadering maakt zakendoen juist een voorwaarde voor het naleven van sociale en milieunormen. Bescherming van mens en milieu wordt hierdoor beschouwd vanuit een instrumentele invalshoek: impact op mens en milieu wordt in aanmerking genomen voor zover dit financiële risico's – zoals reputatieschade – voor de bank wegneemt of kansen oplevert voor financieel rendement. De marktgedreven benadering stelt dus dat zolang banken gericht blijven op het optimaliseren van hun winst, ze gaandeweg vanzelf zullen gaan bijdragen aan het verhelpen van de grote sociale en ecologische problemen van de 21e eeuw. Kritische reflectie op deze benadering is op zijn plaats. In de woorden van Albert Einstein: we kunnen problemen niet oplossen met dezelfde manier van denken die we gebruikten toen we deze problemen creëerden.

Daarnaast kunnen banken niet rapporteren over betrokkenheid bij mensenrechtenschendingen en milieuschade als ze daar zelf niet van op de hoogte zijn. Het is voor banken een hele uitdaging om voldoende informatie te verkrijgen over de impact op mens en milieu van de bedrijfsactiviteit die ze (willen) financieren. Banken zijn sterk afhankelijk van informatie verstrekt door zakelijke klanten, terwijl die juist profiteren van het zichzelf neerzetten als uitermate verantwoord en duurzaam. Daarom maken banken ook gebruik van externe evaluaties van de *Environmental*, *Social*, en *Governance*-prestaties (ESG) van bedrijven die opgesteld worden door ESG-ratingaanbieders. Ook zij beschikken vaak niet over alle

* Dr. K.C.I. Pijl is universitair docent Privaatrecht aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit van Amsterdam, k.c.i.pijl@uva.nl. Ik wil graag de Ars Aequi-redactie en Nena van der Horst bedanken voor hun feedback op eerdere versies van deze amuse.

informatie die banken nodig hebben en sommige bankiers hebben hun twijfels over de kwaliteit van de informatie die door ESG-ratingaanbieders wordt verstrekt.¹ Banken maken daarom ook gebruik van diensten zoals SIGWATCH, die het internet doorkammen om relevante informatie te vinden in het publieke domein over hun zakelijke klanten

Om de nadelige impact van een zakelijke klant op mens en milieu te beoordelen, zijn banken alsook ratingaanbieders en diensten die het internet doorkammen sterk afhankelijk van de werknemers van zakelijke klanten en de lokale gemeenschappen waarin deze klanten opereren, alsook de media en ngo's die hun zorgen uiten over wangedrag van bedrijven. Of die informatie beschikbaar is, hangt af van de mate waarin deze werknemers en lokale gemeenschappen zich durven uit te spreken, of ngo's de middelen hebben om hen die zich uitspreken te ondersteunen, of mensenrechtenverdedigers de mogelijkheid hebben om in veiligheid hun stem te laten horen, alsook of onafhankelijke media bestaat. In verschillende delen van de wereld wordt niet aan deze randvoorwaarden voldaan.

Een ander probleem is dat wanneer banken in hun jaarverslagen, duurzaamheidsrapportages en op hun website rapporteren over de mate waarin ze duurzaam financieren, banken veel ruimte wordt gelaten om te kiezen wat aan het publiek wordt gepresenteerd. Het ontwerp van de regelgeving in combinatie met de commerciële grondgedachte van marktspelers stimuleert banken om hun verhaal te polijsten. Banken voelen druk om een positief beeld van zichzelf te laten zien zonder complexiteit en kwetsbaarheden. Banken verbloemen dat er maatschappelijk nadelige effecten zijn en het is een no-go om toe te geven dat een bank nog niet weet hoe bepaalde nadelige maatschappelijke effecten kunnen worden voorkomen. Dat vlak duurzaamheidsverslaglegging af tot een arrangement van mooie en inspirerende woorden dat prettige gevoelens oproept en niet aanzet tot reflectie. Dit ondersteunt het idee dat de duurzaamheidstransitie beheersbaar is, en dat het marktmechanisme geholpen door dergelijke 'transparantie' een duurzame economie zal bewerkstelligen.

Een nieuwe visie op de rol van banken in onze maatschappij

Om ervoor te zorgen dat onze financiële sector bijdraagt aan duurzame ontwikkeling, dienen we ons verhaal over de rol van banken in onze maatschappij te herzien. Dit nieuwe verhaal beschouwt banken niet zozeer als private partijen die gereguleerd worden door de markt, maar als instellingen die zijn ingehuurd door de samenleving om op te treden als rentmeesters van onze collectieve portemonnee. Het is onvolledig om banken op te vatten als louter private partijen: de samenleving heeft banken een speciale rol verschaft in de maatschappij door middel van toekenning van bepaalde rechten en privileges.

Zo hebben banken het recht om deposito's aan te trekken, wat maakt dat wij ons spaargeld bij banken deponeren en niet bij de supermarkt. Banken vervullen een belangrijke maatschappelijke functie: ze gebruiken de spaargelden die we nu even niet nodig hebben voor het financieren van bedrijven die grootschalige en langetermijnfinanciering nodig hebben in dienst van economische ontwikkeling. Als we banken zien als ingehuurde

rentmeesters van onze collectieve portemonnee, willen we dan dat banken onze gelden inzetten ten dienste van economische ontwikkeling of ten dienste van ontwikkeling op een sociaal, ecologisch en economisch duurzame wijze?

Een andere functie van banken die in het publieke debat vaak wordt genegeerd, is geldcreatie. Het meeste geld dat circuleert in onze economie is gecreëerd door commerciële banken door het verstrekken van leningen.² Als gevolg hiervan spelen banken een fundamentele rol als het gaat om de richting waarin onze economie groeit dan naar voren komt in de gangbare opvatting van banken als louter 'tussenpersonen'. Het zijn niet de spaarders die beslissen hoe hun spaargeld wordt besteed, en evenmin bepaalt de overheid de dynamiek van economische expansie. Het zijn banken die, meestal op basis van zelfbepaalde criteria voor bankleningen, de richting van de economie bepalen. Het is hoog tijd dat de unieke positie die onze maatschappij toekent aan banken in het proces van geldcreatie in dienst wordt gesteld van duurzaamheid.

Deze nieuwe kijk op banken verandert onze visie op wat banken te danken hebben maar ook verschuldigd zijn aan de maatschappij. Deze visie poogt zodoende de ondergeschiktheid van mensenrechtenbescherming en ecologische duurzaamheid aan economische belangen ongedaan te maken. Dat heeft grote juridische gevolgen. Zo roept het bijvoorbeeld de vraag op of bankenregulering en banktoezicht voldoende in dienst staan van een duurzame economie; of de *stakeholders* van banken (zoals spaarders) wettelijk bevoegd zouden moeten zijn om banken ter verantwoording te roepen; en of het Nederlandse recht dient te voorzien in een zorgplicht voor bestuurders en commissarissen tot verantwoordelijke deelname aan het maatschappelijk verkeer.³ Gezegd moet worden dat deze visie op zichzelf geen wondermiddel is dat alle gebreken van de transparantie-gedreven benadering wegneemt. Zo is het meer waarschijnlijk dat technologische innovatie banken zal kunnen helpen om gedegen informatie te verkrijgen over de impact op mens en milieu van de bedrijfsactiviteit die ze (willen) financieren.

De hier voorgestelde herinterpretatie trekt veelgebruikte denkkaders en categorieën in twijfel, zoals het onderscheid tussen publiek en privaat en de gebruikelijke dichotomie tussen de staat en de markt. Al vijftig jaar streeft onze maatschappij een bepaald idee van 'voortgang' en 'ontwikkeling' na dat ons heeft gebracht tot de maatschappelijk en ecologisch precarie situatie waar we ons tegenwoordig in bevinden. Het invloedrijke neoliberale gedachtegoed heeft onze gedachten gevormd over individuele vrijheid, de rol van de staat, de rol van de markt, het belang van concurrentie en het streven naar efficiëntie. De markt wordt beschouwd als oplossing voor alle problemen, zelfs als deze in de eerste plaats door de markt zijn veroorzaakt.⁴ Onze manier van systematiseren, analyseren en de categorieën waarin we denken zitten ons in de weg bij het inbeelden en uitdenken van een duurzame maatschappij. Met name de jongere fantasten, dromers, andersdenkenden en visionairen zijn hier hard nodig, maar ook in het voordeel; zij zijn in staat om hetgeen zo normaal is geworden voor de oudere generaties in twijfel te trekken, te onderzoeken en het rechtssysteem te herzien in dienst van een sociaal, ecologisch en economisch duurzame economie.

- 1 K.C.I. Pijl, *Sustainable banking in Europe: a counter-narrative* (diss. European University Institute), Florence: European University Institute 2021, par. 6.1.2.
- 2 M. McLeay, A. Radia & R. Thomas, 'Money Creation in the Modern Economy', *Bank of England Quarterly Bulletin* 2014 Q1, p. 14. Zie ook: Positive Money, <https://positivemoney.org/>.
- 3 J.W. Winter e.a., 'Naar een zorgplicht voor bestuurders en commissarissen tot verantwoordelijke deelname aan het maatschappelijk verkeer', *Ondernehmensrecht* 2020/86.
- 4 Ph. Mirowski, 'Defining Neoliberalism', in: Ph. Mirowski & D. Plehwe (red.), *The Road from Mont Pelerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective*, Cambridge, MA: Harvard University Press 2015, p. 439.